

Armenia, the alphabet and the art of printing

The Armenian people, christianized in the first centuries of the Christian era, had a rich manuscript tradition for a thousand years before the introduction of letterpress printing in Europe. Like Jews and Calvinists, they have been called 'the people of the book'. The Armenian people remained stateless for 543 years, from 1375 until 1918, when a short-lived Armenian Republic was set up for the first time following World War I, and they frequently suffered persecution at the hands of other Christians and of Muslims. Yet they turned their statelessness to advantage as international traders and struck a balance between retaining their cultural identity and assimilating to the societies where they lived.

The Armenian language, not closely related to other surviving members of the Indo-European family, was spoken in what is now eastern Turkey, Armenia and other parts of the Caucasus for thousands of years before the unified Kingdom of Armenia established its independence in 188/89 B.C. Armenia reached its culmination of power during the reign of Tigran the Great in the first century B.C. The vast Armenian empire of the period extended from the Caspian to the Mediterranean Sea and from the valleys of the Tigris and Euphrates rivers to the foot of the Caucasus Mountains.

Opening page of the Gospel according to Saint Matthew. Manuscript containing the Four Gospels, 16th century.

Ավետարան ըստ Մատթեոսի, առաջին էջ. ձեռագիր Ավետարաններ, 16-րդ դար

9

Հայաստանը՝ այբուբենն ու գրատպությունը

Քրիստոնեականանան շրջանի առաջին դարերի ընթացքում քրիստոնեությունն ընդունած հայ ժողովուրդը հազար տարվա ձեռագրային հարուստ ավանդույթ ուներ, մինչև Եվրոպայում տպագրության սկզբնավորվելը: Ինչպես հրեաներին ու կալվինիստներին, այնպես էլ հայերին կոչել են «գրքի ժողովուրդ»: Հայերը պետականությունից զրկված են եղել 543 տարի շարունակ՝ 1375թ.-ից մինչև 1918թ., երբ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծվեց կարճ կյանք ունեցած Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը: Նրանք հաճախակի հալածանքների են ենթարկվել այլ քրիստոնյաների ու մահմեդականների կողմից: Հայերին հաջողվել է, սակայն, իրենց պետականություն չունենալով վերածել առավելության՝ զբաղվելով միջազգային առևտրով, և կարողացել են հավասարակշռել մշակութային ինքնության պահպանումը նոր բնակավայրերի հասարակությանն ինտեգրման հետ:

Հայոց լեզուն, որը հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի մյուս կենդանի լեզուների հետ անմիջական կապ չունի, արդեն հազարամյակներ խոսվում էր ներկայիս արևելյան Թուրքիայում, Հայաստանում և Կովկասի այլ մասերում՝ նախքան միացյալ Հայկական Թագավորության (Մեծ Հայքի) անկախության վերահաստատվելը՝ մ.թ.ա. 189/188 թ.-ին: Հայաստանն իր հզորության գագաթնակետին է հասել Տիգրան Մեծի գահակալության օրոք՝ մ.թ.ա. առաջին դարում: Այդ ժամանակաշրջանի լայնարձակ հայոց թագավորությունը ձգվում էր Կասպից ծովից մինչև Միջերկրական ծով, և Տիգրիս ու

Saint John, listening to a voice from above, dictates his Gospel to a scribe. Manuscript containing the Four Gospels, 16th century.

It was the third largest state of the Near East, after the Roman Empire and Parthia. According to the Greek geographer and historian Strabo (first century B.C.) all the people who lived in the Armenian Highlands spoke one language.

Christianity gradually established a strong presence there. Tiridates III (ca. 250-330 A.D.) was the first ruler to officially christianize his people, making Armenia the first state to formally adopt the Christian religion. This strengthened the nation's cultural identity, making a sharp contrast with Zoroastrian Persia and centuries later with the surrounding Islamic powers: Ottomans in Turkey and Safavids in Persia (Iran). The head of the Armenian Apostolic Church, seated at Echmiadzin, near Yerevan, is called the Catholicos of all Armenians. The Church separated from Rome and Constantinople in 554, though attempts at rapprochement with Rome continued for more than a thousand years. The last kingdom in Armenia itself, with its capital at Ani, fell in 1065. The King and many followers established a new kingdom in Cilicia, on the Mediterranean coast, in what is today southern Turkey. The seat of the Catholicos moved there as well. The Cilician kingdom fell in 1375, but its capital, Sis, remained the seat of the Catholicos. A seat for the Catholicos was again established at Echmiadzin in 1441, but the Catholicos in Sis did not step down.

Սուրբ Հովհաննես, վերևից ձայն լսելիս, իր Ավետարանն է թելադրում գրչի. ձեռագիր մատյան, Ավետարանները, 16-րդ դար

10

Եփրատ գետերի հովիտներից մինչև Կովկասյան լեռների ստորոտը: Մերձավոր Ասիայում մեծությամբ երրորդ պետությունն էր՝ Հռոմեական կայսրությունից ու Պարթևական թագավորությունից հետո: Հույն աշխարհագրագետ-պատմիչ Ստրաբոնը (մ.թ.ա. 1-ին դար) վկայել է, որ Հայկական լեռնաշխարհի բնակիչները միևնույն լեզվով էին խոսում:

Քրիստոնեությունը, հետզհետե, ամրապնդվում է հայոց հողի վրա: Տրդատ Գ թագավորը (250-330թթ.) իր հպատակներին քրիստոնյա դարձնող առաջին արքան էր, ինչի շնորհիվ Հայաստանն առաջին պետությունն է, որ քրիստոնեությունն ընդունել է որպես պետական կրոն: Սրանով ամրապնդվում է ազգի մշակութային ինքնությունը՝ սուր հակադրության մեջ դրվելով գրադաշտական Պարսկաստանի, իսկ դարեր անց՝ նաև հարևան իսլամական տերությունների՝ Օսմանյան Թուրքիայի ու Սեֆյանների Պարսկաստանի (Իրան) հետ:

Հայ Առաքելական եկեղեցու առաջնորդն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն է, որի նստավայրը գտնվում է Երևանից ոչ հեռու՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում: Եկեղեցին Հռոմից ու Կոստանդնուպոլսից անջատվել է 554 թ.-ին, թեև Հռոմի հետ հարաբերությունները վերականգնելու փորձերը շարունակվել են ավելի քան հազար տարի:

Հայկական լեռնաշխարհում վերջին թագավորությունը՝ Անի մայրաքաղաքով, ընկնում է 1065թ.-ին: Թագավորն, իր հետևորդներից շատերի հետ, նոր թագավորություն է հիմնում Միջերկրական ծովի ափերին գտնվող Կիլիկիայում, ներկայիս Թուրքիայի հարավում: Այնտեղ էլ տեղափոխվում է Կաթողիկոսի նստավայրը: Կիլիկիայի հայկական թագավորությունն ընկնում է 1375թ.-ին, սակայն թագավորության մայրաքաղաք Սիսը շարունակում է մնալ Կաթողիկոսի նստավայրը: 1441թ.-ին Էջմիածնում վերականգնվում

The seat at Sis later accepted the authority of Echmiadzin, but continued as a secondary seat until 1930, when it moved to Antelias in Lebanon. The Church also has two additional Patriarchs, one at Jerusalem and, since the fifteenth century, one at Constantinople.

With the Armenian homeland divided between the Ottoman Empire and Persia for centuries and large Armenian communities in Cilicia and later in Constantinople, the Classical Armenian language evolved into two major modern dialects, Western Armenian and Eastern Armenian. Classical Armenian continued in the liturgy as Latin did in the Catholic Church. Until the nineteenth century the vast majority of Armenian books were printed in Classical Armenian.

The Catholic Church converted many Apostolic Armenians, while relations between the two churches oscillated between hostility and cooperation. From about 1700 the Armenian Catholics known as Mkhitarists made major contributions to Armenian scholarship and printing. Christianity played a key role in the development of Armenia's book production. The Armenian priest Mesrop Mashtots created the Armenian alphabet around 405 and translated the Bible into Armenian. The alphabet of thirty-six letters, with two more letters added centuries later, remains unchanged and in use today.

է կաթողիկոսական աթոռը, սակայն Սիսի Կաթողիկոսը հրաժարական չի տալիս: Սիսի Աթոռը հետագայում ընդունում է էջմիածնի իշխանությունը, բայց շարունակում է լինել երկրորդ Աթոռը մինչև 1930թ., երբ տեղափոխվում է Լիբանանի Անթիլիաս քաղաքը: Եկեղեցին ունի նաև երկու պատրիարք՝ Երուսաղեմում և, տասնհինգերորդ դարից՝ նաև Կոստանդնուպոլսում:

Քանի որ Հայոց աշխարհը դարեր շարունակ բաժանված է եղել Օսմանյան կայսրության և Պարսկաստանի միջև, և հոծ համայնքներ են ձևավորվել Կիլիկիայում, իսկ հետո՝ Կոստանդնուպոլսում, գրաբարը զարգանում է՝ բաժանվելով ժամանակակից երկու ճյուղի՝ արևմտահայերենի և արևելահայերենի: Գրաբարը պահպանվում է որպես եկեղեցու ծիսական լեզու, ինչպես լատիներենը՝ կաթողիկ եկեղեցում: Մինչև տասնիններորդ դարը հայկական գրքերի մեծամասնությունը տպագրվում էր գրաբարով:

Կաթողիկ եկեղեցին դավանափոխել է մեծ թվով առաքելական հայերի, իսկ երկու եկեղեցիների հարաբերությունները տատանվել են՝ լինելով երբեմն թշնամական, երբեմն էլ՝ համագործակցային: Մոտավորապես 1700թ.-ից սկսած, հայ կաթողիկ մխիթարյանները խոշոր ներդրում են ունեցել հայկական գիտությունների ու տպագրության զարգացման գործում: Քրիստոնեությունը կենտրոնական դեր է ունեցել հայ գրքի արտադրության հարցում: Հայ հոգևորական Մեսրոպ Մաշտոցը մոտ 405թ.-ին ստեղծել է հայերենի այբուբենը և հայերեն թարգմանել Աստվածաշունչը: Երեսունվեց տառից բաղկացած այբուբենը, որին դարեր անց ևս երկու տառ է ավելացվել, մինչ օրս անփոփոխ կերպով օգտագործվում է: